ЛЮДИНА У ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 рр.): ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

УДК 929+94(477)”1917/1921”Житецький

Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ)

ІНСТАЛЯЦІЯ ЯК БІОГРАФІЧНИЙ КОНСТРУКТ: ГНАТ ПАВЛОВИЧ ЖИТЕЦЬКИЙ

Обґрунтовується запровадження у науковий дискурс біографічної інсталяції як форми і методу реконструкції біографії Г. П. Житецького (1866–1929), у житті якого Українська революція стала переломним моментом. Біографія революційної доби осмислюється як соціопсихологічний феномен, що втілює мережеве переплетіння, рухливість і трансформацію різноманітних світоглядних, психологічних, поведінкових елементів у житті людини, яка опинилася в екстремальних умовах.

***Ключові слова*:** Українська революція 1917–1921 рр., біографічна інсталяція, Г. П. Житецький.

The introduction of a biographical installation into the scientific discourse as a form and method of reconstructing the biography of H. P. Zhytetsky (1866–1929), in whose life the Ukrainian revolution became a turning point, is substantiated. The biography of the revolutionary era is conceived as a kind of socio-psychological phenomenon, which embodies network interweaving, mobility, transformation of various philosophical, psychological, and behavioral elements of the person in extreme conditions.

Keywords: Ukrainian Revolution of 1917–1921, biographical installation, H. P. Zhytetsky.

Обосновывается введение в научный дискурс биографической инсталляции как формы и метода реконструкции биографии Г. П. Житецкого (1866–1929), в жизни которого Украинская революция стала переломным моментом. Биография революционной эпохи осмысливается как социопсихологический феномен, воплощающий взаимное переплетение, подвижность и трансформацию различных мировоззренческих, психологических, поведенческих элементов в жизни человека, оказавшегося в экстремальных условиях.

***Ключевые слова*:** Украинская революция 1917–1921 гг., биографическая инсталляция, Г. П. Житецкий.

Революції кардинально змінюють не лише суспільно-політичні системи та їх ідеологічні та морально-етичні орієнтири. Вони виявляються нещадними до людей, втягуючи у свою турбулентність усіх, кому випадає жити у цей час. Одним надають шанс для втілення власних проектів, задумів і амбіцій. Інші стають їхніми жертвами.

Українська революція 1917–1921 рр. була тією масштабною подією, що докорінно змінила усталені норми життя. Активізувавши політичні та інтелектуальні сили суспільства, вона змусила людей визначити свої дії на тлі драматичного калейдоскопу різноманітних державно-політичних моделей, загострила проблеми їхнього вибору, спонукаючи до конформізму/нонконформізму, адаптації до нових реалій чи втечі від них.

Багатовимірність і неоднозначність революцій зумовлює практичну невичерпність проблем наукового дискурсу, антропологічної складової революційного минулого зокрема. Біографія особи, котра опинилася в екстремальних суспільно-політичних умовах, спричинених революційними змінами, викликає особливий науковий інтерес. І не лише в контексті історичного минулого, а й з огляду на глобальні трансформації, місце і роль України у геополітичних процесах кінця XX — початку XXI ст.

Складна мозаїка біографічного полотна Української революції має рухливий характер, постійно змінюється впродовж останньої чверті століття, розширюючись за рахунок нових постатей і набуваючи різноманітності відповідно до викликів сучасності. Наразі існує великий масив історико-біографічних досліджень, присвячених діячам Української революції, переважно ключовим особам, більшість із яких були її своєрідним уособленням на різних етапах. Втім, не менша, якщо не значно більша, кількість неординарних по-

статей, які жили, діяли, творили у революційні часи, залишається поза вітчизняним біографічним наративом.

Проблема полягає як у їхній актуалізації дослідницькими практиками, так і в осмисленні біографії як соціопсихологічного феномена революційної доби. Революція зумовила появу різних соціальних біографічних моделей екстремального часу, що відрізнялися від попередніх. Біографії інтелектуальної частини суспільства, попри природну неповторну індивідуальність кожної з них, були позначені універсальним алгоритмом. Пріоритетні позиції посідали складні психоемоційні рефлексії (свідомі/підсвідомі), викликані драматичними подіями; намагання гармонізувати внутрішній стан, діючи за світоглядними переконаннями чи за рахунок прийняття компромісних рішень; пошук відповідей на питання стосовно подій і процесів, що відбувалося довкола; прагнення до самореалізації, відсутність якої унеможливлює життя інтелектуала як таке.

Вирішенню цієї проблеми у межах вітчизняної соціогуманітаристики сприяє міждисциплінарна природа сучасної біографіки як явища полівимірного. Органічно поєднуючи у собі науку та мистецтво [11, с. 74], біографіка орієнтується на вдосконалені механізми та нестандартні прийоми у дослідженні життя людей, розкриття складних модифікацій (світоглядних, психологічних, поведінкових) під час глобального суспільно-політичного зламу. Зокрема, нові перспективи щодо біографічних реконструкцій відкриває залучення прийомів інсталяції як сучасної форми мистецтва та водночас художньої композиційної техніки, що має усі підстави бути органічно екстрапольованою у площину біографіки.

За своєю суттю інсталяція є багатовимірною композицією різноманітних за наповненням, структурою і форматом елементів, розміщеною у просторі. Всі разом вони утворюють цілісну картину. Як мистецький жанр інсталяція використовує для створення композицій матеріали, що оточують людину у її повсякденні, виступають частиною життєвого простору[1]. При цьому акцент робиться, по-перше, на віднайденні та вивченні найактуальніших елементів оточуючого середовища, по-друге, на мистецтві їх монтажу. Найважливішою місією інсталяції вбачається подолання відокремлення мистецтва від життя і навпаки. Тому основні зусилля цього мистецького жанру спрямовуються на досягнення ефекту максимального проникнення глядача до творчої композиції.

[1] Прийнято вважати, що мистецтво інсталяції бере свій початок від провокативних проектів Марселя Дюшана, зокрема його знаменитого «Фонтана», представленого широкій аудиторії у знаковому для європейців і українців 1917 р.

Однією з основних особливостей мистецької інсталяції виступає зміна контекстів/ракурсів, що забезпечує модифікації змісту та створює привід для різноманітних асоціацій, гри смислів, їх розширення/звуження, актуалізації/ігнорування. Константами залишаються лише простір і час, решта змістів позначені мінливістю. Точки фокусування, як і лінії розривів або перетину, можуть бути рухливими та змінюватися. Часом сам глядач безпосередньо бере участь у видозміні конструкції.

За аналогією з мистецтвом біографічна інсталяція як метод і форма дає змогу створювати біографічний конструкт за законами жанру, враховуючи композиційну багатовимірність. Особливе значення надається добору матеріалів / структурних компонентів / елементів біографії та їх органічному поєднанні. Базову основу біографічної інсталяції складає біографія людини, що містить її внутрішній і зовнішній світ[2]. Увага зосереджується на переміщенні людини у межах темпорально-просторових координат та на калейдоскопічності елементів, що охоплюють розмаїття сфер людського життя — психологічну, комунікаційну, приватну, публічну, професійну, побутову, а також репрезентують протиріччя характеру, позиціоновані і приховані симпатії/антипатії, зміни ролей і статусу, вчинки та їх мотивації.

Структура біографічної композиції визначається заданими умовами, відповідно до яких біографія особи виступає: 1) складовою часопростору на макро- і мікрорівнях, нерозривно пов'язаною з ними (світ, країна, місто, родина, оточення); 2) віддзеркаленням внутрішнього світу (емоції, рефлексії, асоціації, думки, світоглядні цінності, уподобання); 3) об'єктом конструкції/монтажу на відстані часу (за Т. Адорно, «дистанція» є основною умовою розуміння змісту будь-якого явища).

Прийоми біографічної інсталяції, як і форма — полісюжетний колаж, уможливлюють багатовимірне відтворення картини біографічного світу людини. Зауважимо, що оповідальність не виступає текстовою домінантою, а підпорядковується структурній композиції, через що біографічний світ героя інсталяції з його плюсами та мінусами, правильними чи хибними поглядами, оціночними судженнями залишається за межами авторських коментарів. Отже, зберігаючи ін-

[2] У цій інтерпретації концепт «біографія» близький за значенням до іншого, подібного за змістом, — «біографічний світ», який розглядає український вчений Ірина Колесник. Запроваджуючи до сучасної вітчизняної соціогуманітаристики концепт «біографічний світ», вона інтерпретує його як «нелінійну структуру», «культурний простір», у якому переміщується особа, «комунікаційну модель», «культурний світ людини та афілійованих з нею груп» [7].

тригу, біографічна інсталяція надає можливість читачеві «дописати» біографію, скористатися правом на власні висновки.

Гнат Павлович Житецький (1866–1929) — людина складної біографії. Інтелектуал, який здобув гарну освіту (2-га Київська гімназія, Колегія Павла Ґалаґана, історико-філологічний факультет Університету святого Володимира в Києві), педагог, історик, літературознавець, громадський діяч, син відомого українського вченого П. Г. Житецького — одного з визнаних лідерів українського національного руху, належить до тих, кого в сучасному науковому дискурсі прийнято останнім часом ідентифікувати як постать «другого плану». Тривалий час він залишався поза межами інтересів науковців і лише нещодавно з'явилися публікації, присвячені окремим сюжетам біографії, його бібліотечній і частково редакторській діяльності [1; 2; 12].

Г. П. Житецький оцінював себе більше, ніж скромно, наголошуючи: «Не пощастило мені стати науковим чоловіком: ні методу наукового я не набув, ні наукової обмеженої певної спеціальності не мав, ні серьйозного наукового досліду не дав. Так сталося, як не бажалося...» [5, спр. 46911]. Утім, така самооцінка особи, котрій силою обставин довелося тривалий час перебувати на «другому плані», не збігалася з думкою про нього оточення. Оцінюючи професійні, інтелектуальні та комунікативні здібності Г. П. Житецького, П. Я. Стебницький називав його «главнейшим представителем украинской колонии» в імперській столиці. Звертаючись із проханням виступити на зібранні з приводу ювілею Д. Л. Мордовцева, він писав до Г. П. Житецького у 1905 р.: «Вы, кажется, единственный в состоянии сказать приличное слово в приличном обществе…» [5, спр. 49283]. Промовистим також був той факт, що у 1911 р. саме Г. П. Житецькому була доручена місія виголосити доповідь на урочистому засіданні Академії наук у Петербурзі, присвяченому 50-й річниці смерті Т. Шевченка [5, спр. 46737].

Переломним моментом у долі Г. П. Житецького виявилися події, спричинені кардинальними суспільно-політичними зрушеннями, що відбулись упродовж 1917–1921 рр. Як і багато інших представників його покоління, він опинився перед необхідністю непростого вибору. У серпні 1918 р. залишив Петербург, де провів майже тридцять років життя, і переїхав до Києва, отримавши запрошення від В. І. Вернадського з пропозицією увійти до Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави при ВУАН[3].

[3] На першому засіданні Комітету, що відбулось 23 серп. 1918 р., Г. П. Житецького не було. Як член Комітету він присутній уже на другому засіданні 30 серп. 1918 р. і бере участь в його роботі упродовж наступних зібрань (Див.: *Вернадський В. І.* Листування з українськими вченими. Т. 2, кн. 2. Київ, 2011, с. 174–175).

Нові перспективи, що відкрилися перед Г. П. Житецьким, дали йому змогу долучитися до найважливіших процесів культурного відродження як органічної складової Української революції. Йому судилося опинитися серед тих, хто стояв біля витоків заснування Національної бібліотеки України, взяти участь у розробці концепції її створення, формувати відділ рукописів і очолювати його роботу у надзвичайно складних умовах.

Біографія Г. П. Житецького періоду революції віддзеркалює мережеве переплетіння різноманітних елементів: розгалуженої діяльності професіонала (педагог, науковець, член Тимчасового комітету по створенню Національної бібліотеки, завідувач відділу рукописів, редактор «Книжного вістника»[4]), думки та рефлексії інтелектуала, зумовлені світоглядною позицією. З огляду на багатоманітність, різножанровість, рухливість елементів біографічного світу, інсталяція постає найоптимальнішою формою, що дає змогу здійснити реконструкцію біографії Г. П. Житецького у просторі революційних подій.

Матеріалами для біографічної інсталяції служать листи, щоденники, записні книжки, що вміщують спостереження, зауваження, міркування Г. П. Житецького з приводу подій, що відбувалися. Вони доповнюються занотованим конспектом відомого філософського твору В. Віндельбанда «О свободе воли» як важливим елементом, що віддзеркалює тогочасні думки Г. П. Житецького. У біографічній інсталяції використовується також його науково-творчий доробок (надруковані праці, рукописи, тексти промов, лекцій). «Книжний вістник» і вміщені у ньому публікації так само відіграють роль елемента біографічної конструкції Г. П. Житецького, презентуючи його ставлення до створення Національної бібліотеки, вказуючи на коло професійного спілкування, дешифруючи життя особи.

Метаморфози «революційності».

Революційність була характерною рисою інтелігенції, найперше як реакція на несправедливість суспільно-політичного устрою та вияв критичного ставлення до існуючих порядків. Революція очікувалась, на неї покладалися сподівання як у Києві, так і в Петербурзі. Проте реальна картина подій, що розгорнулися починаючи з 1917 р., була далекою від уявлень про «соціальну революцію». Попри властиву Г. П. Житецькому революційність, як одну зі світоглядних рис, події в столиці Російської імперії 1917 р. викликали у нього різке

[4] Назва періодичного видання «Книжний вістник» (1919 р.) мала такий варіант правопису. Надалі у тексті застосовується саме він.

несприйняття та негативні емоції. Відбулася зміна поглядів, революційні ілюзії обернулися глибоким розчаруванням.

Наукові ілюзії.

Ще у 1908 р. у журналі «Вестник Европы» Г. П. Житецький опублікував «Литературные воспоминания о семидесятых годах». Це була літературно-критична розвідка, присвячена спогадам В. К. Дебогорія-Мокрієвича, П. О. Кропоткіна, С. М. Кравчинського, С. С. Синєгуба, де висловлювалися симпатії до революційних ідей та їх виразників. Основна увага приділялась авторам спогадів як яскравим постатям визвольного руху[5]. Попри неоднозначність їхніх методів боротьби, Г. П. Житецький вважав цих діячів людьми високого духовного пориву, моральними авторитетами, що присвятили життя боротьбі за визволення народу. З огляду на поширені суспільні настрої це було природним, адже ідея діяльності заради наступних поколінь, готовність до самопожертви, відмова від особистого благополуччя була однією із домінуючих в інтелігентських колах.

Аналізуючи життєвий шлях і літературний талант тогочасних революціонерів, Г. П. Житецький щиро шкодував, що не справдилися їхні прогнози стосовно революції, яка мала би відбутися за чверть століття. «Да, мы ожидали тогда социальную революцию раньше двадцати пяти лет, не то что какую-то конституцию! Но жизнь жестоко посмеялась над нами…» — підсумував він власні відчуття [4, с. 619].

Дещо згодом життя справді зіграло злий жарт із тими, хто мріяв про революцію та чекав на неї. Реальність, викликана подіями 1917 р., стала шокуючою для Г. П. Житецького, змінивши його ставлення до революції та змусивши переосмислити це явище. Але чи відмовився він від революційності як ідеї, виплеканої поколінням свого батька?

Епістолярні емоції.

Ставлення до революційних подій яскраво відображені у листах до матері — Варвари Семенівни, надісланих із Петрограда до Києва впродовж жовтня 1917 — квітня 1918 р. Це — своєрідний епістолярний колаж настроїв і переживань, проникнутих розпачем, розчаруванням, тривогою, інколи — іронією, що служила рятувальним колом у безодні навколишнього хаосу. Щотижня надсилаючи листи до матері, Г. П. Житецький докладно повідомляв про події, своє

[5] Примітно, що всі автори спогадів (П. О. Кропоткін, С. М. Кравчинський, С. С. Синєгуб, В. К. Дебогорій-Мокрієвич) у той чи інший спосіб були пов'язані з Україною.

сприйняття всього, що відбувалося, власні емоції, виявляючи водночас постійну турботу про неї.

У переддень більшовицького перевороту (лист від 25 жовтня 1917 р.) він так описав обстановку, що склалася у місті: «В городе беспокойно; я, конечно, осторожен. Смута и бунты, ложно именуемые громким словом „революция", продолжаются все на той же почве под лозунгами: отнять, захватить, ограбить, не работать, не сражаться и т. д. Очень трудно с провизией и с вещами первой необходимости: третью неделю нет керосина, спасаюсь от темноты с 5 ч. дня до 8 ут[ра] остатком свечей, о мясе и молоке не может быть и речи. Почти не горит электричество, только что после 4–5 ч. дня уже в городе темно — воровства, грабежи и убийства на каждом шагу. Впрочем, и у вас, и во всей России разруха во славу немцев. Кое как идут уроки, но все заняты другим. Хорошо, что я еще в полном здоровье и благополучии…» [6, спр. 22, арк. 1]. Із тривогою про Варвару Семенівну він писав: «Ничего не знаю, как твое здоровье. Напиши хоть два слова…»

Він переживав з приводу скрутного матеріального становища матері, пропонуючи продати його ордени Станіслава, Анни (за деякий час — Володимира), аби отримати кошти на життя. «…Они мне совсем не нужны», — писав Г. П. Житецький з гіркотою, розуміючи, що прийшов інший час, для якого попередні нагороди вже втратили значення і треба дбати найперше про виживання. Водночас він просив залишити з орденів стрічки як знак пам'яті.

До свого остаточного переїзду до Києва Г. П. Житецький, попри навколишній хаос і власну напружену ситуацію, турбувався про прості, але необхідні для матері речі. Прагнучи, аби вона не відчувала самотності, орієнтувалась у подіях, що відбувалися в столиці, він регулярно пересилає до Києва «подпольные, запрещенные газеты», відправляє посилку з борошном, щоб Варвара Семенівна змогла до свого дня народження спекти пиріг [6, спр. 25, арк. 10, 12], не забуває про нитки для вишивання, яким вона захоплювалась, і переживає, що внаслідок різкого погіршення ситуації з постачанням наприкінці 1917 р. важко було роздобути необхідний товар [5, спр. 47968, арк. 1]. Він згадує про таку, на перший погляд, дрібницю в її одязі, як калоші, повідомляючи: «Очень постараюсь тебе купить калоши, хотя это весьма трудно, если не невозможно: здесь высоких совсем нет. Запоздали мы, надо было про запас купить год назад. Буду искать и рыскать» [6, спр. 25, арк. 10].

Турбота у листах про повсякдення найближчої для Г. П. Житецького людини вплетена у контекст його розмірковувань із приводу навколишньої ситуації. У листі до матері від 19 листопада 1917 р.

він намагався проаналізувати популярність соціалістичних ідей, їх поширення у суспільстві та практичне втілення на російському та українському ґрунті:

«Что здесь происходит, один позор, мерзость и подлость! *Да, так вот что такое социализм и еще в русском понимании и выполнении!*[6] Человек сколько-нибудь порядочный и честный должен от него решительно и безусловно отвернуться… Еще немного и понятия „негодяй", „хулиган" и „социалист" будут однозначущи. А ведь украинцы все объявили себя социалистами; не социалистов украинцев нет…

Впрочем, большевики-социалист[ы] восстанавливают теперь рабоче-солдатское самодержавие при помощи монархистов, которые, надо полагать, во благо времени все перевернут на старый образец и будет у нас прежняя, да еще усиленная гнусность царского режима. Свободы, права и законности уже нет никаких, но даже и внешнего царского порядка нет, а гады уже ползут и шипят. И не останется ничего от «завоеваний» революции, республики, самостийностей… Тогда Раи всякие станут верными рабами ради своих аппетитов, чем они были суть и будут всегда.

А 12-ти тысячные оклады подозрительны. Не из Российской казны они идут…» [6, спр. 24, арк. 6–7].

Менш ніж за місяць, у листі від 16 грудня 1917 р., Г. П. Житецький стверджував, зробивши підкреслення:

«Вообще не может никто понять, что былого дореволюционного Петербурга нет: есть завоеванный, на осадном положении город, оплеванный, загаженный, в котором люди (кроме солдат, красносотен[цев] и отчасти фабричных) чуть не пухнут от голодухи, почти не имеют хлеба (уже не везде и по ½ фунта можно получить после долгой очереди). Лавки и магазины пусты, вся торговля в солдатских и жульницких руках — и едва кое-что немногое можно получить по страшным ценам (фунт сахару 5–7 руб., карамели 15–18 р., масла 12–18 руб.).

Как бы только доехать до вас… Все же вместе легче, чем в одиночестве» [5, спр. 47968, арк.1].

Картини безладу, голоду, руйнації, що спостерігалися в Петрограді після жовтневого перевороту 1917 р., зафіксовані у кожному з тогочасних листів Г. П. Житецького до матері. «Здесь грязь, бестолочь, произвол, — передавав він свої відчуття, — но и в Киеве знают, что такое большевистское «правление» и потому могут представить, что делается здесь, где господствует не народ, конечно, а

[6] Тут і далі в листуванні курсив наш. — *Л. Б.*

обнаглевшие социалисты и хулиганский пролетариат. Голод — форменный и за деньги почти ничего нельзя достать…

Люди ходят худые, тощие, как скелеты, злые и, как волки, рыщущие и голодные. *Это и называется свободной, социалистической жизнью в раю, называемом „трудовой коммуной”.* Так — днем, а с вечера — никакого освещения, не ходят трамваи…» [6, спр. 27, арк. 18 зв., 19 зв.].

Несприйняття російської більшовистської влади та її вимог до інтелігенції змусило Г. П. Житецького припинити педагогічну діяльність у Петрограді. Своє рішення залишити місто він так пояснював Варварі Семенівні: «Говорят, что и для продолжения службы в Учительском институте надо давать подписку о признании власти пролетарских советов и Петерб[ургской] социалистической коммуны. Я, конечно, этого признать не могу и никакой подписки не дам. Одним словом, я окончательно ликвидирую, очевидно, дела и расстанусь с Петербургом» [6, спр. 27, арк. 18]. Слова Г. П. Житецького красномовно відображали принципову позицію щодо більшовиків, його моральне кредо, засвідчували неможливість співпраці з новою владою. Далі він іронічно зауважував, що до Києва доведеться їхати без пенсії, оскільки її «…коммуны, оберегающие труд, не дают, хотя она и выслужена и 28 лет мною оплачивалась».

Продовжуючи 29 квітня (12 травня) листування з матір’ю, він знову наголошував: «Сегодня состоялось общее собеседование всех сослуживцев моих по Никол[аевскому] корпусу. Почти все служащие увольняются, конечно, без всяких пенсий; неизвестно, рассчитаются ли хоть за летние месяцы и выплатят ли полагающее жалованье до осени; *требуют точного обозначения убеждений, партий, признания совдепов, коммуны и т. д. Понятно, что на это я не могу пойти*. Все дни, как в котле: собрания, совещания, постоянные посещения моей квартиры сослуживцами, приятелями, земляками» [6, спр. 27, арк. 20].

Нарешті Г. П. Житецький повідомляв стосовно остаточно прийнятого ним рішення: «Иду из артели в корпус подавать свою анкету с отзывами, как отношусь к насильств[енной] власти; это, собственно, прошение об отставке (из корпуса лишь) без пенсии и т. д. В среду буду у Котляревского и Стебницкого. Может что узнаю о возможности выезда отсюда, тогда скоро и увидимся… Совершенно здоров, бодр, даже в хорошем настроении духа. Мечтаю о Киеве. Киев[ские] припасы еще не доел и в общем неголодно. Будь же ты здорова и спокойна — все по-хорошему устроится» [6, спр. 27, арк. 21].

Достатньо критично Г. П. Житецький поставився до подій, що відбувалися в Україні. Ще у листопаді 1917 р. він писав: «В „твердое

положение" украинцев не верю. Их большевисткие требования могут держаться лишь при анархии и неисполнимых обещаниях для черни, которые разжигают только жадность, грабительство, шкурные и желудочные аппетиты. Печально, что, когда жизнь рассеет обманы, у украинцев ничего своего прочного не останется и прежде всего, народной школы» [6, спр. 25. арк. 11].

Жодних ілюзій він не мав і до інших урядів в Україні, називаючи гетьманат П. Скоропадського «історичною комедією», а плани керівників УНР — не більше, ніж «авантюрою». На переконання Г. П. Житецького, державницька модель, запропонована П. Скоропадським, виглядала кращою за інші. «А знаешь, — ділився він своїми думками з матір'ю у квітні 1918 р. перед тим, як назавжди залишити Петроград, — оставляя в стороне вопрос о немцах, которых Украина не скоро сбудется, мне весьма в преемлемых формах выясняется положение дел на Украине: гетьманство, конечно, историческая комедия, но анулирование социализма, насильственной украинизации, шовинизма, а также планы подготовки нового Учредит[ельного] Укр[аинского] Собрания симпатичны. Во всяком случае, все это куда лучше и серьезнее всей авантюры Грушевских, Винниченков, Голубовичей и др. Можно приветствовать и поворот к российской «ориентации», как теперь говорят. В такой сфере можно работать на украинском поприще, хотя бы и находя многие дефекты…» [6, спр. 27, арк. 20–20 зв.]. При всій неоднозначності висловлених оцінок, вони є важливим елементом у біографічній реконструкції як чинник мотивацій і прийняття рішень.

Алегорії, метафори, рефлексії у записних книжках.

У революційному Києві Г. П. Житецький продовжував фіксувати свої думки, асоціації, занотовувати рефлексії з приводу подій, що відбувалися довкола, у записних книжках[7]. На відміну від листів, надісланих із Петрограда, ці тексти мають завуальовану форму. Побачене, почуте, прочитане, осмислене об'єднане промовистою назвою «Человеческое — умное и глупое». Це — сукупність алегорій і метафор, представлених уривками зі священних книг, класичної літератури, прислів'їв, вуличного фольклору тощо.

Слова з книги пророка Наума «Город крови, весь лживый, полный неправды, в котором не прекратится грабеж» — алюзія на події, що відбувалися у Києві [5, спр. 46933, арк. 24.]. У чому був сенс фіксації цього афоризму? Ймовірно, пророцтво щодо падіння

[7] Г. П. Житецький мав давню професійну звичку вести записні книжки, які у його практиці були чимось на кшталт щоденника.

Ніневії — столиці могутньої Ассирійської держави, алегоричні біблійні образи відображали тогочасний апокаліптичний настрій Г. П. Житецького, передавали відчуття невідворотної катастрофи, що насувалась на Київ.

Міркування з приводу дій урядів, що декілька разів змінювались у Києві впродовж революції, викликали різноманітні асоціації. Поміж іншими записами Г. П. Житецький занотував французьке прислів'я, що передавало зневіру у революційних перетвореннях: «Чем более это меняется, тем более остается одним и тем же» [5, спр. 46933, арк. 23].

Нагадуванням/попередженням для наділених владою людей і водночас своєрідною рефлексією на безапеляційні заяви радикальних політичних сил звучав вислів із Талмуду: «Ничто так не ожесточает сердце, как сознание своей правоты». Тут же цитувався лист М. К. Михайловського до П. Л. Лаврова (1873 р.): «Откровенно говорю, я не так боюсь реакции, как революции (в России)». Цілком ймовірно, що Г. П. Житецький поділяв це щире зізнання одного з провідних теоретиків народництва.

Дії більшовиків не могли не викликати асоціацій із якобінцями, їхньою ідеологією та практикою. Актуальними для Г. П. Житецького виявилися критичні оцінки Великої французької революції, що в умовах подій початку ХХ ст. набули особливо загостреного звучання. Він занотував низку класичних міркувань, зокрема з приводу ідеї рівноправ'я, якою активно маніпулювали різні політичні сили. Спостереження популярної французької письменниці мадам де Сталь стосовно того, що «главной причиной господства якобинцев было дикое опьянение химерической системой равенства…» доповнювалось у записній книжці співзвучною думкою Шарля де Монтеск'є: «…дух крайнего равенства ведет к деспотизму одного, а деспотизм одного кончается завоеванием», висловленою філософом задовго до початку революції у Франції [5, спр. 46936, арк. 36 зв.].

Попри негативне ставлення Г. П. Житецького до революційних подій, намагання осмислити феномен соціалізму та поширення соціалістичних ідей залишалося. Не випадково у записній книжці того часу з'явився запис/нагадування про твір Е. Бернштейна «Исторический материализм» (1901 г.) [5, спр. 46936, арк. 26]. У пошуках відповіді на свої питання Г. П. Житецький, очевидно, збирався звернутися до першоджерел, зокрема до праці одного із визнаних лідерів європейської соціал-демократії, на переконання якого соціалізм був ідеалом суспільного розвитку.

Записи Г. П. Житецького віддзеркалюють широку палітру міркувань стосовно революцій як історичного явища, їх природи, форм і

наслідків, а також причин, що їх обумовлювали. Розмаїття прочитаного створювало ґрунт для асоціацій, пояснення сумнівів чи підтвердження думок.

Риторика у публічному дискурсі.

У публічних виступах Г. П. Житецького 1921 р. знову з'явилися елементи риторики, співзвучної з його дореволюційними настроями. На цей раз — у контексті творчості Т. Г. Шевченка. Лекція «Соціально-революційні теми у творчості Шевченка» та промова на відкритті Шевченківської виставки у Всенародній (Національній) бібліотеці засвідчили реанімацію та актуалізацію революційної термінології в академічно-публічному лексиконі. Наголошуючи на революційній традиції українців, Г. П. Житецький не приховував свого захоплення тим, що «…гайдамаки подняли *революцию* на 25 лет раньше, чем французы поднялись во время своей Великой революции», та наголошував, що «Шевченко преклоняется перед жестокими поборниками народной воли» [5, спр. 46735].

Виступаючи на відкритті Шевченківської виставки, він зазначив, що поет «…був одним із попередніх протестантів *самого революційного типу* проти жорсткого царського і бюрократичного уряду, проти неправдивого побутового і економічно-клясового складу життя, одним із перших представників політичного і соціального радикалізму…» [5, спр. 46730]. Звертає на себе увагу виправлення, зроблене Г. П. Житецьким в автографі виступу: викресливши початковий напис «рішучого типу», він замінив його на «революційного типу».

Осмислення революційних ідей у творчості Т. Г. Шевченка може інтерпретуватися як данина часові та крок назустріч політичній кон'юнктурі, у відповідності до якої революційність Т. Г. Шевченка визначалася домінантою творення його нового образу. Водночас цей сюжет служить підтвердженням того, що революційні ідеї та роздуми про революцію для Г. П. Житецького залишались актуальними і мали цілком конкретне втілення, асоціюючись на цьому відрізку його біографії, передусім, із революційністю Т. Г. Шевченка. Продовжуючи плекати «революційність» як невід'ємну складову свого внутрішнього світовідчуття, виступаючи в опозиції до всього несправедливого, що відбувалося навколо, Г. П. Житецький навряд чи змінив думку стосовно подій, свідком яких був і про які склав уявлення у 1917 р.: «…смута и бунты, ложно именуемые громким словом „революция"».

Служіння національним інтересам.

Повернення Г. П. Житецького до Києва зумовило підпорядкування його діяльності українським інтересам і внесло суттєві корек-

тиви у біографію, розширюючи та водночас наповнюючи новим змістом професійне амплуа. Причетність до основних питань розбудови Бібліотеки, формування її фондів, визначення принципів діяльності, заснування та редагування бібліотечного видання «Книжний вістник» змінили статус Г. П. Житецького в українському середовищі, як і його роль у культурних національних процесах. Відтепер він являвся одним із засновників Національної бібліотеки Української Держави при ВУАН, фундатором і першим завідувачем відділу рукописів — національного рукописного сховища.

Знаний педагог.

Бібліотечна робота у київських революційних реаліях поєднувалася з попередньо набутим педагогічним досвідом. Одразу після приїзду до Києва, з 1918 і по 1924 р. Г. П. Житецький працював у Фундуклеївській жіночій гімназії. Викладання у цьому навчальному закладі багато що значило для нього. Важливим був той фактор, що свого часу у Фундуклеївській гімназії викладав його батько і, з огляду на це, вона набувала особливого значення для Г. П. Житецького як «місце пам'яті» про нього та старше покоління інтелектуалів, відданих українській справі. Плекаючи пам'ять про близьких людей, він таким чином продовжував їхню справу на українському ґрунті, чого був позбавлений, працюючи у навчальних закладах Петербурга/Петрограда[8].

Викладацька робота у відомому жіночому закладі, як і бібліотечна діяльність, загострили українську ідентичність Г. П. Житецького, визначаючи її пріоритетність на цьому етапі життя. У його гімназійній практиці українська тематика стала домінуючою. Записні книжки вміщують промовисту добірку літератури для читання з українознавства. До неї були включені основні твори В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського, М. П. Драгоманова, М. І. Костомарова, П. Г. Житецького, О. Я. Єфименко, С. О. Єфремова, І. І. Огієнка, О. М. Пипіна, П. П. Чубинського. Ключовими напрямами лекцій були обрані хмельниччина, історія козацтва, українська автономія та її втрата.

Запропоновані теми свідчили, що Г. П. Житецький уникав банальних підходів, налаштовуючи свою аудиторію на розкриття гострих історичних проблем, серед яких були такі: «Причины, заставившие Богдана Хмельницкого заключить Переяславский договор», «Насколько искренна была дипломатия Богдана Хмельниц-

[8] Докладніше див.: *Буряк Л. І.* Ментальний світ українського інтелектуала модерної доби: Гнат Павлович Житецький // Ейдос, 2017. Вип. 9. С. 287–303.

кого по отношению к Польше, Московии, Турции», «Участие крестьянства (посполитых) в восстании Богдана Хмельницкого», «Козацкие восстания 1591–1638 гг. с точки зрения экономической, правовой, религиозной и национальной», «Потеря украинской автономии и самостоятельности», «Образование козачества и отношения между старшиной и низами козачества».

Особливої актуальності у контексті тогочасних подій в Україні набували теми лекцій, присвячені історії українсько-російських відносин. Враховуючи історичні реалії, Г. П. Житецький запропонував лекції з відповідною тематикою: «Роль Украины в культурном росте Московского и Российского государств», «Федерация древнерусских земель, ее достоинства и недостатки», «Что сближает и разъединяет малорусскую и великорусскую народности?».

Домашні завдання для своїх учениць він формував, враховуючи два важливі фактори — національний і ґендерний. На Різдво 1918/1919 рр. учениці гімназії отримали завдання прочитати твори І. П. Котляревського («Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник») і Т. Г. Шевченка («Наймичка», «Катерина», «Гайдамаки», «Варнак», «Гамалія», «Тополя» та ін.). Твори мали бути підґрунтям для обговорення запропонованих тем: «Женщины решительного нрава в сочинениях Котляревского», «Изображение парубков и дивчат в произведениях Котляревского», «Украинская природа в поэзии Шевченка» [5, спр. 46933. арк. 13 зв.].

Враховуючи і поціновуючи майже тридцятирічний педагогічний досвід Г. П. Житецького, Міністерство народної освіти УНР запропонувало йому взяти участь у роботі Комісії із забезпечення підручниками українських шкіл. Лист від міністра освіти В. К. Прокоповича з пропозицією долучитися до цієї роботи був надісланий ще 12 квітня 1918 р., тобто напередодні перевороту, внаслідок якого відбулося проголошення Павла Скоропадського гетьманом України.

Цей лист не лише відображає певну пропозицію як мотивацію до змін у біографії Г. П. Житецького, а й, виступаючи важливим елементом інсталяції, засвідчує шанобливе ставлення до адресата уряду УНР і міністра освіти зокрема, завдяки прийомам епістолярної етики. «Високоповажний Ігнат Павлович, — говорилося у листі. — Звертаюсь до Вас з щирим проханням взяти участь в історичній комісії, яка заклалась при видавничому відділі Департаменту Вищої і середньої школи для забезпечення українських шкіл підручниками. Ваша прихильність до справ освітніх і педагогічний досвід дають надію на те, що Ви не одмовитесь од участі у цій культурній роботі по відродженню українського народу» [6, спр. 34].

Із подібними пропозиціями Міністерство народної освіти знову звернулось до Г. П. Житецького у грудні 1918 — січні 1919 рр. уже після ліквідації Української Держави та відновлення УНР. Але примітно, що на цей раз листи вже не мали поважної тональності попереднього. Персональне, підкреслено шанобливе звернення у них було замінене на абревіатуру «В. Ш. Д.» («високошановний добродій»), що, очевидно, мало демонструвати поширення демократичного стилю в епістолярно-офіційній комунікації та розрив із попереднім етикетом листування.

Відгукнувшись на пропозицію, Г. П. Житецький взяв участь у роботі Комісії. Втім, до жодної з політичних сил, що змінювалися в Україні впродовж революційного часу, він не мав довіри і не поділяв задекларованих ними ідеологій. У цій ситуації прийняття ним пропозицій може розглядатись як компромісне рішення. Щиро вболіваючи за українську справу, служіння якій лишалось для нього пріоритетним, він не мав особливих сподівань та ілюзій на її успішність.

Окрім можливості реалізовувати свій педагогічний талант і відданості учительському амплуа, робота в гімназії та в міністерській комісії була однією з необхідних умов виживання в екстремальних умовах, давала додатковий прибуток. Скрутне матеріальне становище давалося взнаки, на що вказували ретельно підраховані (до копійки!) записи надходжень і витрат, внесені Г. П. Житецьким до записних книжок. Перед тим, як залишити назавжди Петроград, він писав до матері: «…я ищу в Киеве работы и какого-нибудь места, так ты, пожалуйста, скажи и приятелям, и знакомым, кого увидишь. А то в Киеве придется с голода помирать» [6, спр. 27, арк. 18].

Померти від голоду не довелося завдяки напруженій повсякденній праці у різних установах, яка забирала багато сил, часу і знову гальмувала наукову роботу, не давала змоги втілити омріяні плани. Г. П. Житецький мав давній задум написати книгу про М. В. Гоголя. Життя та творчість цього письменника цікавили його впродовж тривалого часу, про що свідчила велика кількість досліджень (надрукованих і рукописних), присвячена М. В. Гоголю. Одна з розвідок, «Двенадцать лет скитаний Гоголя», була закінчена вже під час революції, у серпні 1917 р. і мала стати складовою його великої книги, як і решта підготовлених матеріалів, серед яких були: лекція «О Гоголе», «Заметки о Гоголе и его письмах», «Заметки об учености, профессуре Гоголя и об его гражданственности, религиозности и мистицизме», «Loci vitae et itinevavium Гоголя до 1826 г. (странствования Гоголя за границей)» тощо.

Записи Г. П. Житецького революційної доби підтверджують його прагнення продовжувати розпочату роботу над книгою про М. В. Го-

голя. Окрім ретельно підготовленого розлогого змісту книги [5, спр. 46936, арк. 41 зв.], занотовано вислови з джерел і літератури під рубрикою «Для Гоголя». Серед них — цитата з Г. Ібсена («Жизнь — борьба с темными силами души и сердца; творить — значит вершить суд над самим собой»), уривок із автобіографії М. О. Максимовича («Назначение нового университета в Киеве повлекло меня туда с неодолимою силою. Туда же согласился со мною переместиться и мой незабвенный земляк Гоголь, но ему не удалось этого» [5, спр. 46936, арк. 40].

У березні 1928 р. під час відзначення 40-річчя наукової діяльності Г. П. Житецького президія історичної секції ВУАН акцентувала увагу на тому, що у його науковому «портфелі» «…спочиває… недокінчена праця, котрої появи нам треба побажати якнайскорше — це монографія про Гоголя…» [3, с. III]. «Книга про Гоголя» так і залишилася нездійсненною мрією науковця, яку він плекав до кінця життя.

Конспект праці В. Віндельбанда «Про свободу волі» та біографічні сюжети довкола нього.

Серед архівних автографів Г. П. Житецького привертає увагу конспект праці німецького філософа В. Віндельбанда «О свободе воли», складений у 1918 р. (дата на рукописі уточнює: 20–27 лютого). Конспект із російськомовного видання 1905 р. являє собою ретельно занотовані дванадцять лекцій («Свобода действия», «Свобода выбора», «Ответственность» тощо) [5, спр. 46775].

У контексті біографічної реконструкції конспект виступає фрагментом, цінність якого зумовлена не так стислим викладенням філософських ідей першоджерела, як їх екстраполяцією на образ мислення Г. П. Житецького та не менш важливою актуалізацією сюжетів його біографії. Що могло привабити Г. П. Житецького у праці В. Віндельбанда та підштовхнути до конспектування філософського твору на початку 1918 р.? Довколишній революційний хаос, на перший погляд, ніяк не сприяв зануренню в осмислення філософських проблем. Відповіді на питання, що постають довкола цього конспекту, реконструкція можливих/ймовірних мотивацій конспектування твору відкривають перспективи розширення уявлень про біографічний світ автора конспекту, доповнюючи біографічну палітру.

Багато з того, що упродовж життя конспектував або занотовував Г. П. Житецький, було вмотивовано його професійними інтересами. Багаторічний викладацький досвід виробив правило, яким він не поступався, а саме: попри обставини прагнути до нового знання, чи-

тати та конспектувати прочитане, використовуючи записи у педагогічній і комунікативній практиці. Не останню роль відігравало ставлення до конспектування як до одного з перевірених і поширених способів запам'ятовування / тренування пам'яті, що було актуальним для сфери його діяльності[9].

Внутрішній світ та власні інтелектуальні запити Г. П. Житецького зумовили те, що він не залишався осторонь знакових творів, які з'являлись у глобальному науковому просторі. В. Віндельбанд був одним із найбільш популярних філософів початку XX ст., визнаним класиком-неокантіанцем. Його філософія вибудовувалася на новітньому на той час підході до знань — синтезі етики, психології, культури. Одним із ключових постулатів було твердження, що світ моральних норм перебуває понад дійсністю. Згідно з філософією В. Віндельбанда, цінності хоча й визнавалися об'єктивними, та не існували у дійсності, а лише «значили».

Особливо актуальними на тлі подій, що відбувалися, виглядали філософські ідеї В. Віндельбанда стосовно свободи у її різноманітних конотаціях. Занотовуючи твір, Г. П. Житецький спробував у такий спосіб знайти пояснення діям, учинкам, вибору людини у революційний час. Можливо, саме ця фраза містила ключ до розуміння навколишніх подій у контексті загальних історичних трансформацій і революцій як їх найрадикальнішої форми: «В истории под знаком свободы совершалось много великого, но под этим же знаком совершалось и много грехов. Преступление и глупость, заблуждение и страсти украшали себя и украшают тем же именем, при мысли о котором сильнее бьется сердце» [5, спр. 46775, арк. 33].

У контексті революційних подій актуально звучали міркування німецького філософа з приводу співвідношення між метою та засобами її досягнення: «При известных обстоятельствах сам по себе завершенный выбор целей может быть ниспровергнут выбором средств… При выборе средств решающее значение имеют наряду с теоретическими усмотрениями и взглядами… оценки того, что надо предвидеть (54)»[10]. В умовах революції ця проблема набула не лише теоретичного, а й практичного виміру.

---

[9] Один із записів Г. П. Житецького у його книжці 1919–1920-х рр. складається з переліку праць із журналу «Вестник Европы» кінця XIX — початку XX ст. Примітка, яка супроводжує перелік «Прочтено и надо сделать выписки», розкриває механізм опрацювання літератури, професійне ставлення до неї та асоціюється з певним механізмом сприйняття прочитаного.

[10] У дужках позначені сторінки російськомовного видання твору В. Вільдельбанда, які вказує Г. П. Житецький у конспекті.

Революція загострила іншу, не менш важливу проблему особистого вибору. Що означало для Г. П. Житецького несприйняття/неприйняття революційної дійсності, політичних лідерів і державницьких моделей, із якими вони експериментували? На які вчинки та кроки можна було спромогтися, з огляду на таку позицію? Чи розглядав він можливість емігрувати, як зробив дехто з оточення, зокрема його близький приятель Нестор Котляревський, який потім все ж повернувся до Петербурга. Чи навпаки, прикладом служили дії П. Я. Стебницького, М. П. Василенка, Є. О. Ківлицького, Б. Л. Модзалевського та інших, хто обрали шлях служіння українській справі, повернувшись до Києва? Враховуючи життєві обставини Г. П. Житецького, а саме: похилий вік матері, яка залишилася самотньою у Києві, міцний ментальний зв'язок з київськими «місцями пам'яті», психологічні особливості власного характеру (у 1917 р. йому виповнився лише 51 рік, але він вже називав себе «старим» чоловіком) — еміграція навряд чи була ймовірною. Єдиним можливим виходом для нього лишалася внутрішня еміграція[11]. Ймовірно, гостро відчуваючи обмеженість власного вибору, зумовлену обставинами, він занотував із твору німецького філософа кілька актуальних для себе висловів: «Только в известных границах верно, что человек может делать то, что он хочет. Не все, что он делает, есть то, что он хочет, и не все, что он хочет, он в состоянии сделать… (16). Свобода действий простирается только до тех пор, пока я хочу то, для чего (у каждого, конечно, различно и изменчиво от времени, возраста, положения и т. д.) достаточно человеческих сил (20)».

Яків Миколайович Колубовський — один із оточення.

Тогочасне київське оточення Г. П. Житецького виступає суттєвим компонентом біографічної інсталяції, який значно збагачує та урізноманітнює загальну картину, створюючи додаткові сюжетні композиційні лінії. Конспект праці В. Віндельбанда, як важливий елемент біографічної інсталяції Г. П. Житецького, виводить з тіні та включає у простір композиції одну із постатей його оточення — Я. М. Колубовського (1863–1929). Будучи випускником Колегії Павла Ґалаґана, він, як і Г. П. Житецький, належав до тісного кола колегіантів і української громади у дореволюційному Петербурзі. Знаний історик філософії і педагог, він разом з іншими інтелектуа-

[11] Як стверджує С. І. Білокінь, Г. П. Житецький, протестуючи проти утвердження більшовистського правління у Києві у 1920 р., відійшов від роботи у Комітеті, залишаючись працювати у рукописному відділі Всенародної (Національної) бібліотеки (http://www.s-bilokin.name/Personalia/ Mijakovskyj/).

лами із середовища українських петербуржців переїхав 1918 р. до Києва, отримавши посаду директора Колегії Павла Ґалаґана. Г. П. Житецький згадував про нього в одному з листів до Варвари Семенівни: «Сейчас от меня ушел Колубовский, который как и я, и другие, в хлопотах о переезде навсегда в Киев; мы обмениваемся слухами о возможности выезда и содействуем друг другу. Между прочим, Колубовский обещал добыть мне ящики для книг и вещей, которые придется переправить в Киев» [6, спр. 27, арк. 17].

Конспект праці В. Віндельбанда вміщує підказки, котрі виводять на новий рівень асоціацій, реконструюючи часопростір, де перетиналися інтелектуальні запити та професійні інтереси Я. М. Колубовського і Г. П. Житецького. Філософія, німецька зокрема, психологія, педагогіка і, нарешті, бібліотечна справа на київському ґрунті були спільним полем їхніх наукових інтересів.

Я. М. Колубовський був визнаним фахівцем із німецької філософії, членом Філософського товариства при Петербурзькому університеті. Після закінчення університету він деякий час провів у Німеччині, слухаючи лекції знаменитих філософів у Лейпцизькому університеті. Переклад праці «История новой философии» Ібервеґа — Гейнца, фундаментальний нарис із історії філософії Росії, інтелектуальні здібності, а також літературний талант забезпечили йому авторитет у тогочасному науковому філософському середовищі.

У 1890-х рр. він був запрошений до роботи у редакції московського журналу «Вопросы философии и психологии», брав активну участь у діяльності психологічного товариства[12]. На тлі цих біографічних сюжетів Я. М. Колубовського спостерігається один цікавий збіг, що може видатися не зовсім випадковим. Цикл засідань психологічного товариства був присвячений проблемам свободи волі, тим самим проблемам, що на початку XX ст. знайшли висвітлення у філософському трактаті В. Віндельбанда і були актуалізовані Г. П. Житецьким, який законспектував його у розпал революційних подій. Чи не велися з початком революції розмови з приводу цих проблем між давніми знайомими? Цілком ймовірно, що Я. М. Колубовський ініціював інтерес Г. П. Житецького до твору німецького філософа.

Асоціації, що на перший погляд справляють враження випадкових, на київському ґрунті трансформуються у площину сталих професійних контактів двох давніх знайомих. Сферою їхніх спільних професійних інтересів став, найперше, бібліотечний простір. У Києві Я. М. Колубовський, так само як і Г. П. Житецький, долучився до

[12] Про засідання Московського психологічного товариства та проблеми, що обговорювалися під час засідань, Я. М. Колубовський написав у спогадах, пригадуючи своє перебування у Москві [8].

створення Всенародної (Національної) бібліотеки, формування фондів і розробки її концепції. Він виступив автором основного каталогу книг із філософії (Desiderata), що мали бути у книгозбірні, та взяв на себе роботу зі складання подібного педагогічного каталогу.

«Книжний вістник».

Я. М. Колубовський, очевидно не без ініціативної участі Г. П. Житецького, виступив автором статей до кожного з двох випусків журналу «Книжний вістник», що вийшли друком упродовж 1919 р.[13]. Обидві публікації невипадково присвячувалися найбільшим бібліотекам світу. Вони прозвучали в унісон зверненню Тимчасового комітету для заснування Всенародної (Національної) бібліотеки, опублікованому там само, де, зокрема, зазначалося, що майбутня книгозбірня «…має стати на Україні таким же огнищем світової культури, яким є світового значіння публічно-наукові національні бібліотеки Америки, Англії, Франції, Германії та Росії» (1919, № 2, с. 1). Нариси Я. М. Колубовського були не лише історичними есеями. Вони служили своєрідним орієнтиром для всіх, причетних до справи заснування бібліотеки, передусім для влади, котра несла відповідальність за створення необхідних умов для існування національної книгозбірні.

За своєю суттю ці яскраві тексти можуть розглядатися віддзеркаленням поглядів самого Г. П. Житецького як редактора видання, члена Тимчасового комітету, і в цьому контексті вони так само беруть безпосередню участь у біографічній конструкції на правах одного з її важливих елементів.

Однією з найгостріших проблем була відсутність приміщення. Ось як виглядала ситуація, про яку повідомлялось у звіті Комітету, оприлюдненому у другому числі «Книжного вістника»: «Ще в травні у Всенародної бібліотеки забрані були ті кімнати на розі Фундук[леївської] та Пушкин[ської] вул[иць], що вона наймала за гроші для частини своїх книжок. Їх викинуто було з помешкання, де *відчинили амбулаторію для венеричних*. Припало хапкома переносити книжки до буд[инку] Колегії, що залишався таким же знищеним, як і в минулі місяці. Але з кінця того ж травня і на цей будинок знайшлися інституції з своїми претензіями забрати його для військових справ, і після трьохтижневої тяганини увесь будинок занято для радянс[ьких] команд[них] курсів технічного приладдя військ[ової] боротьби. Тільки книжок Всенародної бібліотеки вже нікуди було, крім

[13] У 1919 р. вдалося налагодити випуск науково-практичного бібліотечного журналу, редактором якого став Г. П. Житецький. Далі в дужках — посилання на це видання.

міських вулиць та площ, перевозити, і залишились вони, хоча і в замкненій 1-ій кімнаті Колегії, але в дуже сумнівній забезпеці… А бібліотек і книжок передається жертводавцями і набувається купівлею сила…» (1919, № 2, с. 15). У примітках до звіту повідомлялося, що за розпорядженням «воєнного уряду» вимагалося звільнити й цю кімнату, а «…книжки вивезти хоть світ за очі і в самий негайний час». Це звучало кричущим дисонансом на тлі буття провідних бібліотек світу.

У форматі протиставлення у цьому ж номері була надрукована стаття Я. М. Колубовського, присвячена бібліотеці Британського музею. Автор знайшов необхідну форму, аби передати велич однієї з найбільших книгозбірень світу (на той час вона нараховувала понад два млн книг), наголошуючи: «Християнин мріє собі побувати в Єрусалимі, магометанин — в Мецці, католик — в Римі, а вчений — в Лондоні з його Британським музеєм» [10, с. 88].

Із вишуканою майстерністю описувались умови, в яких створювалася та функціонувала Британська бібліотека. Особлива увага приділена будинку: «Перед усяким державним книгосховищем і музеєм найголовнішим питанням з'являється збудування власного спеціально пристосованого помешкання. При будуванні потрібно рахуватися з силою вимог не тільки для сучасного, але і для далекого майбутнього» [10, с. 89]. Поміж іншим підкреслювалося, що у створенні й організації бібліотеки найвиразніше виявилися національні риси англійців, якими були невідступність, любов до сивої старовини, пошана до традицій, прихильність до просвіти й аристократизм духу, працьовитість, національний егоїзм тощо [10, с. 88].

Попри традиційний пієтет наукової спільноти перед лондонською бібліотекою, Я. М. Колубовський віддавав пріоритет бібліотеці Конгресу у Вашингтоні, якій було присвячено інший нарис. На його думку, пріоритетність серед провідних бібліотек світу визначалася не кількістю томів (на той момент бібліотека посідала лише четверте місце, поступаючись Парижу, Лондону та Петербургові), а принципами та системою організації бібліотечної і наукової роботи. Попри особливий статус «книгозбірні конгресу і при конгресі США», вражаючою була її доступність («…справочники, словники, що найчастіше вимагаються, можна брати, не запитуючи…») для кожного, «…без натяку на якісь формальності…».

Але майбутнє цієї бібліотеки та її місце у світі безпомилково пов'язувались із діяльністю Смітсонівського інституту — унікальної на той час наукової установи, що була покликана стати центром координації світових наукових досліджень, «…куди сходяться і звідки виходять шляхи наукового спілкування…» [9, с. 45–47]. «І поки-

даючи будинок книгозбірні, — писав про свої враження від бібліотеки Конгресу Я. М. Колубовський, — одвідувач проймається особливою пошаною до американського народу, представники якого так щедро йшли назустріч потребам своєї національної книгозбірні» [9, с. 53].

У контексті кризового становища, в якому 1919 р. опинився проект створення української бібліотеки, публікації Я. М. Колубовського були відгуком, спрямованим на підтримку діяльності з розбудови бібліотечної справи. Друкуючи ці матеріали, «Книжний вістник» і його редакція у такий спосіб привертали увагу до катастрофічної ситуації з приміщенням для національної книгозбірні, що склалася на той момент. Не лише зміст, а й тональність нарисів зі всією очевидністю апелювали до патріотичних почуттів українців, до тих, від кого залежав успіх розбудови Всенародної бібліотеки, що за задумом мала стати національною гордістю за аналогією з найвідомішими бібліотеками світу.

Таким чином, «Книжний вістник», відбиваючи іманентну (концептуальну, організаційну, авторську) присутність Г. П. Житецького, водночас актуалізує важливі елементи його біографії, унаочнює ідейні переконання, коло авторів, залучених до співпраці.

Революція 1917–1921 рр. загострила й актуалізувала українську ідентичність Г. П. Житецького, надала йому шанс долучитися до масштабних культурних і освітянських проектів. Водночас неоднозначність багатьох явищ, якими супроводжувався революційний процес в Україні, хаос, а головне — незавершеність Української революції та несприйняття встановленої більшовицької диктатури, спричинили опозиційність внутрішнього світу достойника дійсності при збереженні його цілісності. Постійний інтерес до літератури, філософії, улюблена викладацька робота, обов'язок перед пам'яттю батька, турбота про мати Варвару Семенівну, якій він напередодні переїзду до Києва пообіцяв, що «все по-хорошему устроится», давали наснагу до життя. Попри все це, випробовування, з якими доводилося весь час боротися, унеможливили втілення багатьох задумів. Окрім ненаписаної книги «Про Гоголя», серед планів, які залишилися нездійсненими, були спогади про батьків і про трьох міністрів освіти — Миколу Василенка, Володимира Науменка та Петра Стебницького — й багато іншого.

Біографічна інсталяція Г. П. Житецького складається з окремих фрагментів, кожен з яких може інтерпретуватись окремо, а може — у сукупності з іншими створювати колаж різноманітних фактурних матеріалів-сюжетів. Віднаходячи найпереконливіші маркери його суперечливого стану, інсталяція демонструє біографічну модель життя людини, що опинилася заручником зовнішніх обставин.

Біографія Г. П. Житецького у форматі інсталяції не завжди має чітко окреслені біографічні лінії. Вона наближається більше до символічної конструкції з окремими деталями — «атрибутами», являючи собою біографічний калейдоскоп, складовими якого виступають світоглядні орієнтири, система моральних цінностей, інтелектуальний потенціал, літературні смаки, наукові преференції, професійні інтереси, родинні стосунки, оточення. За принципом інсталяції зміна ракурсу може спричинити композиційну зміну. Водночас біографічна конструкція/реконструкція базується на об'єктивності біографічних фактів і підкріплюється ними, хоча й не виключає суб'єктивності їх інтерпретації.

1 *Герасименко Н.* Листи Г. П. Житецького: з епістолярної спадщини О. М. Лазаревського [Текст] / Н. Герасименко // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: зб. наук. праць. – Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2010. – Вип. 16. – С. 141–166.

2 *Дубровіна Л. А.* Житецький Гнат Павлович [Текст] / Л. А. Дубровіна // Українські архівісти (XIX–XX ст.) : біобібліограф. довідник. – Київ, 2007. – С. 231–233.

3 *Житецкий И. П.* Київська громада за 60-х років [Текст] / И. П. Житецкий. – Київ, 1928. – 35 с.

4 *Житецкий И. П.* Литературные воспоминания о семидесятых годах [Текст] / И. П. Житецкий // Вестник Европы. – 1908. – № 10. – С. 598–619.

5 ІР НБУВ. Ф. 1.

6 ІР НБУВ. Ф. 86.

7 *Колесник Ірина*. Біографічний світ Тараса Шевченка [Текст] / Ірина Колесник // Укр. істор. журнал. – 2014. – № 3. – С. 78–99

8 *Колубовский Я. Н.* Из литературных воспоминаний [Текст] / Я. Н. Колубовский // Истор. вестник. – 1914. – № 136. – С. 134–149.

9 *Колубовський Я. М.* По першорядних книгозбірнях [Текст] / Я. Н. Колубовский // Книжний вістник. – 1919. – № 1. – С. 45–53.

10 *Колубовський Я. М.* По першорядних книгозбірнях. Британський музей [Текст] / Я. Н. Колубовский // Книжний вістник. – 1919. – № 2. – С. 87–95.

11 *Попова Т. Н.* Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. – Одеса, 2017. – 456 с.

12 *Степченко О. П.* Житецький Гнат Павлович. Член Тимчасового комітету для заснування ВБУ, завідуючий відділом рукописів Бібліотеки в 1918–1929 рр. [Текст] / О. П. Степченко // Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1918–1934). – Київ, 2008. – С. 35–52.

REFERENCES

1 Herasymenko, N. (2010). *Lysty H. P. Zhytetskoho: z epistoliarnoi spadshchyny O. M. Lazarevskoho* [Letters by G. P. Zhitetsky: from the epistolary heritage of O. M. Lazarevsky]. In *Spetsialni istorychni dystsypliny: Pytannia teorii ta metodyky*: Zbirka naukovykh prats [Spetial historical disciplins: theory and methods]. (Vol. 16, pp. 141–166). Kyiv. [in Ukrainian].

2 Dubrovina, L. A. (2007). *Zhytetskyi Hnat Pavlovych* [Zhythecky Hnat Pavlovich]. In *Ukrainski arkhivisty* (XIX–XX st.): *Biobibliohrafichnyi dovidnyk* [Ukrainian archivists (XIX-XX centuries): bibliographic guide]. (Pp. 231–233). Kyiv. [in Ukrainian].

3 Zhytetskyi, Y. P. (1928). *Kyivska hromada za 60-kh rokiv* [Kyiv community in the 60's]. Kyiv. [in Ukrainian].

4 Zhiteckij, I. P. (1908). *Literaturnye vospominanija o semidesjatyh godah* [Literary memories of the seventies]. In *Vestnik Evropy* [Herald of Europe], 10, 598–619. [in Russian].

5 Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, fund I.

6 Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, fund 86.

7 Kolesnyk, Iryna. *(2014) Biohrafichnyi svit Tarasa Shevchenka* [The biographical world of Taras Shevchenko]. In *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Magazine], 3, pp. 78–99. [in Ukrainian].

8 Kolubovskij Ja. N. *(1914). Iz literaturnyh vospominanij* [From literary memories]. In *Istoricheskij vestnik* [Historical Herald], 136, 134–149. [in Russian].

9 Kolubovskyi, Ia. M. (1919). *Po pershoriadnykh knyhozbirniakh* [In the best bookshops]. In *Knyzhnyi vistnyk* [Book bulletin board], 1, 45 – 53. [in Ukrainian].

10 Kolubovskyi, Ia. M. (1919). *Po pershoriadnykh knyhozbirniakh. Brytanskyi muzei* [In the best bookshops. The British Museum]. In *Knyzhnyi vistnyk* [Book bulletin board], 2, 87–95). [in Ukrainian].

11 Popova, T. N. (2017). *Zhizneopisanie uchenogo-istorika na perekrestke istoriograficheskih tradicij. Teorija. Metodologija. Praktika* [Life-history of a scholar-historian at the crossroads of historio-

graphic traditions. Theory Methodology. Practice]. Odesa. [in Russian].

12 Stepchenko, O. P. (2008). *Zhytetskyi Hnat Pavlovych. Chlen Tymchasovoho komitetu dlia zasnuvannia VBU, zaviduiuchyi viddilom rukopysiv Biblioteky v 1918–1929 rr.* [Zhythecky Hnat Pavlovich. Member of the Interim Committee for the Establishment of the ULU, Head of the Department of Library Manuscripts in 1918–1929]. In *Ukrainski vcheni — fundatory spetsializovanykh viddiliv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho (1918–1934)* [Ukrainian scholars — founders of specialized departments of the National Library of Ukraine. VI Vernadsky (1918–1934)]. (Pp. 35–52). Kyiv, [in Ukrainian].

Стаття надійшла 30.09.2017 р.

Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький.

Буряк Л. І., доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Київ).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2017. – Вип. 15. – С. 13–42.

Обґрунтовується запровадження у науковий дискурс біографічної інсталяції як форми та методу реконструкції біографії Г. П. Житецького (1866–1929), у житті якого Українська революція стала переломним моментом. Біографія революційної доби осмислюється як соціопсихологічний феномен, що втілює мережеве переплетіння, рухливість, трансформацію різноманітних світоглядних, психологічних, поведінкових елементів у житті людини, яка опинилася в екстремальних умовах.

За своєю суттю мистецька інсталяція є багатовимірною композицією, розміщеною у просторі, що складається з фрагментів, які разом утворюють цілісну картину. Однією з основних особливостей мистецької інсталяції виступає зміна контекстів/ракурсів, що забезпечує модифікації змісту і створює привід для різноманітних асоціацій, гри смислів, їхнього розширення/звуження, актуалізації/ігнорування.

За аналогією з мистецтвом біографічна інсталяція дозволяє створювати біографічний конструкт, враховуючи композиційну багатовимірність. Акцент робиться на підборі матеріалів / структурних компонентах / елементах біографії та їх органічному поєднанні. Базову основу біографічної інсталяції складає біографія людини, що

включає її внутрішній і зовнішній світ. Увага зосереджується не лише на переміщенні людини у просторі і часі, а й на калейдоскопічності елементів, що охоплюють розмаїття сфер людського життя — психологічну, комунікаційну, приватну, публічну, професійну, побутову, а також репрезентують протиріччя характеру, позиціоновані та приховані симпатії/антипатії, зміни ролей і статусу, вчинки та їх мотивації.

Українська революція надала шанс Г. П. Житецькому долучитися до масштабних культурних і освітянських проектів, актуалізувала національну ідентичність. Водночас вона спричинила опозиційність його внутрішнього світу, викликану критичним ставленням до політичних сил, що приходили до влади упродовж 1917–1921 рр. У цій ситуації професійна діяльність Г. П. Житецького розглядається як компромісне рішення і водночас як прагнення до самореалізації та прояв щирого служіння українській справі.

Віднаходячи найпереконливіші маркери суперечливого стану Г. П. Житецького, інсталяція конструює біографічну модель його життя на істинних біографічних фактах. Структура біографічної композиції визначається заданими умовами, у відповідності до яких біографія виступає складовою часопростору на макро- та мікрорівнях (світ, країна, місто, родина, оточення); об'єктом конструкції/монтажу на відстані часу. Водночас вона інтегрує професійну діяльність (педагог, науковець, член Тимчасового комітету по створенню Національної бібліотеки, завідувач відділу рукописів, редактор «Книжного вістника»); віддзеркалює внутрішній світ (емоції, рефлексії, асоціації, думки, моральні цінності, уподобання).

Біографія Г. П. Житецького революційної доби представлена у вигляді полісюжетного колажу, символічної конструкції, складовими якої є калейдоскоп його бібліотечної та педагогічної діяльності, редакторської роботи, світоглядних орієнтирів, системи моральних цінностей, літературних смаків, наукових преференцій, професійних інтересів, родинних стосунків, спілкування з оточенням. При цьому плюси і мінуси героя інсталяції, правильні чи хибні оціночні судження залишаються за межами авторських коментарів. Таким чином, зберігаючи інтригу, біографічна інсталяція надає читачеві можливість скористатися правом на власні висновки, «дописуючи» біографію.

Ключові слова: Українська революція, біографічна інсталяція, Г. П. Житецький

Installation as a biographical construct: Hnat Pavlovich Zhytetsky.
Larysa Buryak, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading

Research Fellow of Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

Ukrainian Biographistics = Biographistica Ukrainica. – Kyiv, 2017. – Vol. 15. – P. 13–42.

The introduction of a biographical installation into the scientific discourse as a form and method of reconstructing the biography of H. P. Zhytetsky (1866–1929), in whose life the Ukrainian revolution became a turning point, is substantiated. The biography of the revolutionary era is conceived as a kind of socio-psychological phenomenon, which embodies network interweaving, mobility, transformation of various philosophical, psychological, and behavioral elements of the person in extreme conditions.

By its very nature, the artistic installation is a multidimensional composition placed in a space consisting of fragments, which together form a coherent picture. One of the main features of the artistic installation is the change of contexts/angles, which provides modifications to the content and creates an occasion for various associations, the game of meanings, their extension/narrowing, updating/ignoring.

By the analogy with art, biographical installation allows to create a biographical construct, taking into account compositional multidimensionality. The emphasis is on selecting the materials / structural components / elements of the biography and their organic combination. The main basis of a biographical installation is the biography of a person, which includes its internal and external world. Attention is focused not only on the movement of man in space and time, but also on kaleidoscopic elements that cover the diversity of spheres of human life – psychological, communicative, private, public, professional, everyday, and also represent contradictions in character, positioned and hidden sympathies/antipathies, changes in roles and status, actions and their motivations.

The Ukrainian revolution gave H. P. Zhytetsky a chance to engage in large-scale cultural and educational projects, to update the national identity. At the same time, it caused the opposition of its inner world, raised by the critical attitude towards the political forces that came to power during 1917–1921. In this situation, the professional activity of H. P. Zhytetsky is considered as a compromise solution, and at the same time as a desire for self-realization and a manifestation of genuine ministry to the Ukrainian cause.

Finding the most compelling markers of the contradictory state of H. P. Zhytetsky, the installation represents a biographical model of his life on the true biographical facts. The structure of the biographical compo-

sition is determined by the given conditions, according to which, the biography acts as a component of the time and space at the macro and micro levels (world, country, city, family, environment); object of design/installation at a distance. At the same time, it integrates professional activities (a teacher, a scientist, a member of the Interim Committee on the establishment of the National Library, the head of the department of manuscripts, the editor of the «Knyzhny vistnyk»); reflects the inner world (emotions, reflections, associations, thoughts, moral values, preference).

H. P. Zhitetsky's biography of revolutionary era is presented in the form of a collage, symbolic construction, the components of which are the kaleidoscope of his library and pedagogical activity, editorial work, ideological landmarks, the system of moral values, literary tastes, scientific preferences, professional interests, family relationships, communication. In this case, the pros and cons of the hero of the installation, correct or false valuation judgments remain outside the author's comments. Thus, while preserving the intrigue, the biographical installation gives the reader the opportunity to take advantage of the right to own conclusions, «endorsing» the biography.

Keywords: Ukrainian Revolution of 1917–1921, biographical installation, H. P. Zhytetsky.

Инсталляция как биографический конструкт: Игнат Павлович Житецкий.

Буряк Л. И., доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Украинская биографистика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2017. – Вып. 15. – С. 13–42.

Обосновывается введение в научный дискурс биографической инсталляции как формы и метода реконструкции биографии И. П. Житецкого (1866–1929), в жизни которого Украинская революция стала переломным моментом. Биография революционной эпохи осмысливается как разновидность социопсихологического феномена, воплощающего взаимное переплетение, подвижность, трансформацию различных мировоззренческих, психологических, поведенческих элементов в жизни человека, оказавшегося в экстремальных условиях.

По аналогии с искусством биографическая инсталляция позволяет создавать биографический конструкт, где внимание сосредоточивается не только на перемещении человека в пространстве и во

времени, но и на калейдоскопичности разнообразия жизненных сфер (психологической, коммуникативной, частной, публичной, профессиональной, бытовой), отражаются противоречия характера, позиционированные и скрытые симпатии/антипатии, изменения ролей и статуса, поступки и их мотивации.

Украинская революция предоставила шанс И. П. Житецкому приобщиться к масштабным культурным и образовательным проектам, актуализируя национальную идентичность. В то же время она сформировала оппозиционность его внутреннего мира, вызванную критическим отношением к различным политическим силам, боровшимся за власть в течение 1917–1921 гг. В этой ситуации профессиональная деятельность И. П. Житецкого рассматривается как компромиссное решение и одновременно как стремление к самореализации и проявление искреннего служения украинским интересам.

Биография И. П. Житецкого революционной эпохи представлена в виде полисюжетного коллажа, символической конструкции, состоящей из калейдоскопа его библиотечной и педагогической деятельности, редакторской работы, мировоззренческих ориентиров, системы нравственных ценностей, эмоций, рефлексий, размышлений, литературных интересов, научных преференций, родственных отношений, общения с окружающими.

Ключевые слова: Украинская революция, биографическая инсталляция, Г. П. Житецкий.